

TÜRKLERDE KÖPEK KÜLTÜ VAR MIYDI ?

Prof. Dr. Alimcan İNAYET

Bahaeddin Ögel köpek kültürünün Moğol ve Tibetlilere özgü olduğunu, Türklerde böyle bir kültür olmadığını belirtirken (Ögel 2003:561-566), Ahmet Caferoğlu onomastik verilere dayanarak bunun eski Türklerde de olabileceğine işaret etmişti (Caferoğlu 1961:1-11). Son araştırmalar Caferoğlu'nun görüşünü teyit edecek gibi görünüyor. Biz de bu yazıda tarihi, mitolojik ve folklorik veriler ışığında, eski Türklerdeki köpek kültürü olgusunu biraz daha irdelemeye çalıştık.

Bilindiği gibi, Çin tarih kayıtlarında Çin'in kuzey ve kuzeybatısında yaşayan proto-Türk, Hun, Moğol, Tungus gibi kavimleri ifade etmek için “quan / ch'üan 犬” , "quan-rong / ch'üan-rong 犬戎” sözcükleri kullanılmıştır ki, buradaki “quan / ch'üan 犬” karakteri köpek anlamına gelmektedir¹. Bu durumu araştırmacılar genellikle Çinlilerin yabancılara karşı takındıkları küçümseyici tutumuna bağlayarak açıklamaya çalışırlar. Bu açıklama modeli genellikle doğru olmakla birlikte, yeterli değildir. Çin tarih kayıtlarından "Shan hai jing" in 17. bölümünde kaydedilen bir efsaneye göre Quan-ronglar Huang-Di (Sarı İmparator)'nin soyundan gelmektedirler. Çinliler Huang-Di'yi efsanevi atası, cediti saydıklarına göre, “quan-rong”ları küçümsemesi söz konusu olmasa gerektir.

"Bozkırın ortasında Rong-fu-shan adında bir dağ vardır. Suyun akıntısı boyunca Quan-rong denen insanlar yaşarlar. Huangdi'den Miao-long, Miao-long'dan Rong-wu, Rongwu'dan Nong-ming, Nong-ming'den Beyaz köpek türemiştir. Biri dişi, biri erkek olan beyaz köpekten quang-ronglar oldu. Etle beslenirler. Quan-rong ülkesi vardır. Orada Quan-rong denen insan yüzlü hayvan vücutlu insanlar yaşarlar." (Namujila 2009: 185).

Moğol halkbilimi uzmanı Namujila'nın iddiasına göre, Çin tarih kayıtlarındaki *quan* 犬 aslında Çince değil, Moğolca kökenli bir kelimedir. Yani Moğolca ve lehçelerindeki “kurt” anlamına gelen *čino* (çino), *čyon* (çion), *čyuan* (çuan) sözcüğünün Çince transkripsiyonudur (Namujila 2009: 188-189; Namujila 2010:88). Çünkü Çinliler bu tür özel adları genellikle tercüme etmezler. Daha çok ahenk tercümesi, yani transkripsiyon biçimiyle alırlar (Namujila 2010:88). Ancak “Quan 犬” karakterinin aynı zamanda “köpek” ya da “kurt” anlamı olmayan “quan 犬”, “chuan 串” “hun 混”, “kun 昆” ve “gun 緄” gibi deyişlerinin olması Namujila'nın iddiasını zayıflatmaktadır. Ayrıca, Çin tarih kayıtlarında geçen *quan-rong-guo* 犬戎国, *quan-feng-guo* 犬封国, *gou-guo* 狗国 “köpek ülkesi” ifadelerindeki denkleme göre, “quan 犬” karakterinin kurt değil, köpek anlamına geldiği anlaşılır. Türk mitolojisi ve destanlarında geçen “it-barak” ve “it-ili” kavmi de bunun için önemli bir delildir. Eğer iddia edildiği gibi “犬” sözcüğü tercüme değil, alıntı ise, o zaman bu *čino* (çino), *čyon* (çion), *čyuan* (çuan) sözcüğünün değil, Türkçe veya Moğolca kökenli “kun” biçimindeki bir sözcüğün Çincedeki transkripsiyonu olmalıdır. Çünkü çağdaş Çince “quan” (ch'üan) telaffuz edilen 犬 karakterinin eski Çince farklı telaffuz edilmesi de mümkündür. Köpek ya da köpek yavrusu anlamına gelen “köçek/köşek”, “kutuk”, “kudık” (Gülensoy 2007: 582), “küçük” sözcüklerindeki “kö”, “ku”, “kü” köküyle ilgili etimolojik çalışmalar bu konuya ışık tutabilir. Jean-Paul-Roux'un bahsettiği "Nogay kö'ün" ifadesindeki "kö'ün" sözcüğü de bu bağlamda ilginç ipucu verebilir (Roux 2000: 320).

Çin tarih kayıtlarında yine Çin'in kuzeyi ve kuzeybatısında yaşayan kavimleri ifade etmek için "di 翟" ve "di 狄" etnonimi kullanılmıştır ki, bunlardan di 翟 karakterinin sözlük

¹ Çin tarih kayıtlarında “quan / ch'üan 犬” etnonim olarak kullanılmıştır. Bkz. Prof. Dr. Ayşe Onat, Dr. Sema Orsoy, Dr. Konuralp Ercilasun, Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 2

anlamı “uzun kuyruklu yaban tavuğu”dur (XHC 1986: 231). Bazı araştırmacılara göre ise "di 翟" yaban tavuğu değil, kartalın bir türüdür. Diler bu kuşu totem edindiklerinden onu etnonim olarak kullanmışlardır (Namujila 2009: 193-194; Namujila 2010:92). di 狄 karakteri ise sözlüklerde Çin'in kuzey bölgelerinde yaşayan kavimlerin genel adı olarak açıklanmıştır. Karakter hakaret anlamı taşımaktadır (Minzu Cidian1987: 556-557). Genelde "di 翟 /狄" sözcüğü, kaynağı Avesta'ya kadar giden “Tur”, “Tura” (İslam Ansiklopedi 1988: 107-109) veya “Türk” sözcüğünün Çincedeki söyleniş biçimi olarak kabul edilir. Dolayısıyla bazı tarihçiler çalışmalarında "di 翟 /狄" adını "Tura" (Almas 2010: 49-50), bazıları doğrudan "Türk" olarak aktarmaktadırlar (Baytur 1999: 50). Çinli türkolog Liu Yi-tang ise di 狄 ve bunun diğer biçimleri olan Dili/Ti-li (d'iet-lek) 狄历, Dingling/Ting-ling/tieng-lieng 丁零, Tele/t'ieh-le (t'iet-lek) 特勒, Chile/Ch'ih-le (t'iet-lek) 敕勒 adlarının Türkçe “İtl”, “İdil”, “etil” sözcüğünün Çincedeki söyleniş biçimi olduğunu, bunun aslında “nehir” anlamındaki “til” “dil” sözcüğünden geldiğini belirtir (Liu: 484-485). Fransız Türkolog Dr. J. Hamilton bu karakterlerin eski Türkçedeki “araba, tekerlek” anlamına gelen “tegrek” sözcüğünün Çincedeki söyleniş biçimi olduğunu ifade ederken, Japon Türkolog Masao Mori bu karakterlerin “Türk” adının Çincedeki transkripsiyonu olduğunu belirtmiştir (Baykara, 2006: 375-376). Oysa Çin tarih kayıtlarında Türkler için “tu-jue 突厥” adı kullanılır. Bu nedenle Namujila son araştırmalarında "di 翟 /狄" adının “Türk” sözcüğünün değil, Türkçe “it” sözcüğünün Çince transkripsiyonu olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, “Türk” sözcüğüne nazaran “it” sözcüğü Çince “di 翟” ya da “di 狄” karakterinin telaffuzuna daha yakındır (Namujila 2010: 93). O bu iddiası için M.S. 48-150 yıllarına ait “Shuo-wen 说文”deki “Diler, yani Kuzey Diler köpek cinsindendir.” (狄, 北狄, 本犬种) şeklindeki bir kaydı örnek gösterir (Namujila 2010: 93). Kuzey Diler ise tarih kitaplarında Hsiung-nu, yani Hun olarak açıklanmıştır (Onat 2004: 74-75). Baytur'un naklettiği bir bilgiye göre de, Dilerde köpek kutsal sayılır (Baytur 1999: 22-23).

Ancak “quan-rong 犬戎“ ve “di 翟 /狄” etnonimi tek bir kavmi değil, bir çok kavmi ifade eden genel bir isimdir. Proto-Türk, Hun, Moğol, Tungus gibi kavimler bu isimle ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu iki etnonime yansıyan köpek kültürünü Türklere bağlamak doğru olmadığı gibi, Türklere uzak tutmak da doğru değildir.

Aslında Türklere köpek kültürünün bulunduğunu gösteren veya düşündüren bir çok örnek mevcuttur. “Nogay” (< Moğ. Nokai “köpek”), “Barak”(Barak Türkmenleri) gibi etnonimlerde böyle bir kültür izini görmek mümkündür. Bazı antroponim örnekleri de Türklere köpek kültürünü belirli ölçüde yansıtmaktadır. *İt Küçücek* (İbn Battuta 2004:479), *Sadettin Köpek*, *Köpekoğlu Hüseyin*, *İtokojo*, *İtoğlu* (Caferoğlu 1961:5-11).² *Bay-köpek*, *Bay-Kübek*, *Bay-Küçük*, *Bay-Köşük*, *Bay-Köşek* (Rásonyi 2007: 101), *İdi-qurt* / *İti-qurt* (Rásonyi 2007: 292), *İt-ay*, *İt-Ayaq*, *İt-Almaz*, *İt-Baraq*, *İt-baraq-xan*, *İt-baş*, *İt-bärt* (Rásonyi 2007: 313), *İt-Emer*, *İt-Emgän*, *İt-qara*, *İt-Quruq*, *İt-Qustı*, *İt-Palıq*, *İtäčuq*, *İtäš*, *İtek*, *İtekey/İtikey*, *İtem*, *İti*, *İti-ken*, *İtigi*, *İtigil*, *İti-Bas*, *İtkäy*, *İtkinä*, *İtkinäy*, *İtmän*, *İtmiş*, *İtmiş-xatun*, *İtükey* (Rásonyi 2007: 314-315), *Köşek*, *Köşek-pay*, *Er-köşük*, *Kübekey*, *Küçeläk*, *Küçük* (Rásonyi 2007: 383-387). Bunlardan "İdi-kurt" ile "İti-kurt" arasındaki denklem oldukça ilgi çekicidir. Eğer Namujila'nın iddiası doğrulanabilirse, Çin efsanelerinde geçen “di-quan 翟犬” ifadesi “iti-kurt” anlamına gelirdi ki, “İdi-kurt / İti-kurt” adı bu bağlamda oldukça anlam kazanacaktı. Si Ma-qian'in "Tarihi Kayıtlar" adlı eserinin 43. cildindeki "Zhao Sülalesinin Biyografisi" (赵世家传) nde kaydedilen bir efsaneye göre, Zhao Jianzi trans hâlindeyken Tanrı ona büyüdüğünde oğluna vermek üzere bir "di-quan 翟犬" bağışlar. Zhao'dan sonra tahta geçen

² İslamiyet öncesi Türk antroponimlerinde de buna benzer durum söz konusudur. Mesela "İdi Kurt", "İt Saman", "İt Tarhan". Bkz. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993, s.59, 68; "İt bert". Bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1987, s. 329

oğlu, bu "di-quan 翟犬" sayesinde Dai 代 lerin ülkesini ele geçirir. "di-quan 翟犬" Dai 代 lerin atalarıdır (翟犬者, 代之先也). Dai'ler ise Kuzey Di'lerdendir (Namujila 2010: 195-198).

Etnonim ve antroponimlerin yanı sıra Türklerdeki köpek kültürünü yansıtan mit, efsane ve masallar da vardır. M.S. 8-9. yüzyıllara ait bir Tibetçe belge bu konuda bize ilginç detaylar vermektedir. Aslı Uyгурca olup, sonradan Tibetçeye tercüme edildiği bilinen bu belge "Dunhuan Tufan Wenxian Xuan" (Dunhuang Tübut Vesikalarından Seçmeler) deki P.T. 1283 no'lu "Bei fang ruo gan guojun zhi wang tong shu ji shu" (Kuzeydeki Bazı Kralların Şecereleri Hakkında Belgeler) arasında bulunmaktadır. Bu belgenin tam metni şöyledir:

"Eskide, Uyğur hanı ferman yayınlayıp kuzeyde kaç kral var? Araştırılsın diye beş Uyğur'u göndermiş. Bu rapor han sarayından alınmıştır.onların kuzeyinde Pu-gu (?) (Go-kang) kabilesi olup dünya ile bir kavgası yoktur. Onların batısında 10 kabile vardır. Bazılarının bulundukları yerler dik yamaçlı, bazılarının ise düzlüktür. Toprakları verimli, meraları geniş olanları da vardır. Onların kuzeyinde kırmızı kumlu dağ olup, dağın karşısında 'Göksel Kral' 天王 (Gnam-gyi-rgyal-po) diye iki büyük kabile vardır. Moyunçur Kağan ve Aşina Kağan devletleri güçlendiği zaman ordusuyla buralara gelmişler. Yol engelinden dolayı başarılı olamamışlar. Bunlardan iki kişi yolu kaybetmiş ve şaşkın bir şekilde giderken, deve izine rastlamış ve izi takip ederek ilerlemiş. Bir büyük kervana yakın bir yerde, bir kadına rastlamışlar ve onunla Türkçe konuşmuşlar. Kadın bu iki kişiyi götürüp bir yere saklamış. Develerin arkasından bir sürü köpek avdan geliyorlarmış. Köpekler insan gibi kokuyorlarmış. Kadın bu iki kişiye hemen köpeklerle baş eğip saygı göstermelerini emretmiş. Köpekler gerekli bütün malzemeler ve kumlu dağı aşarken kullanılacak su gibi şeyler yüklenmiş 10 deveyi sürerek gelmişler ve bu iki kişiyi Türklere geri göndermişler. Bu köpekler başlangıçta biri kırmızı, biri kara olmak üzere gökten inmişler. Dağın zirvesine indiklerinde, bir dişi kurda rastlamışlar ve onunla birlikte olmuşlar, birlikte yaşamışlar. Doğurdıkları yavruların hiçbirisi yaşamamış. Bunun üzerine bu iki köpek yakın civardaki Türk ailelerinden bir genç kıza kaçırılmış ve onunla birlikte olmuş. Ondan doğan erkek çocukların hepsi köpek, kız çocuklar ise insan biçiminde olmuş. Onun için, sadece kadınlar varmış. Kırmızı köpekten olan kabilenin adı 'kırmızı kuşu' (Ge-zir-gu-shu) olmuş. Siyah köpekten olan kabilenin adı 'kara kuşu' (Ga-ra-gu-shu) olmuş. Bu köpekler kadınlarla hep Türkçe konuşurlarmış. Kabilenin hayvanları, malları ve yiyecekleri hep kadınlar tarafından idare edilir ve kullanılmış." (Namujila 2009: 207-208; Namujila 2010:103; Roux 2000: 317).

Metne göre, söz konusu belge aslında Uyğur han sarayından alınan bir rapordur. Rapor Uyğur hanının kuzeye araştırma yapmak üzere gönderdiği beş Uyğur tarafından hazırlanmıştır. Beş Uyğur kuzey yolculuğu sırasında kırmızı kumlu dağın (火焰砂磧大山) karşı tarafında iki büyük Göksel Kral (Tian-wang 天王: Tanrı kral /Göğün oğlu / Tanrıoğlu) kabilesine rastlamıştır. Bu iki büyük Göksel Kral kabilesi hakkında bilgi verirken, Moyunçur Kağan ve Aşina Kağan döneminde buraya gelip yolunu kaybeden iki kişinin gördükleriyle ilgili hikayeyi kaydetmiştir. Sonra bu iki Göksel Kral kabilesinin köken mitini de vermiştir. Dolayısıyla rapor zaman ve kültür tabakası bakımından biraz karışıktır. İçerik olarak, rapor tarihi ve dini-mitolojik unsurlarla doludur. Bunlardan Uyğur hanı, Pu-gu kabilesi, on kabile, Moyunçur kağan ve Aşina kağan tarihi unsurlardandır. Gökten iki köpeğin inmesi ve bunlardan iki kabilenin ortaya çıkması, bu iki kabileye "tian-wang 天王", yani "göksel kral/Tanrı kral/Tanrı oğlu" denmesi ise dini-mitolojik unsurdur.

Metinde geçen köpeğin birinin kara (ga-ra gu-shu < kara küçük), diğerinin kırmızı (Ge-zir-gu-shu < kırmızı küçük) olması Divanü Lügati't-Türk'te geçen "kara kırmızı böri" ifadesini hatırlatmaktadır (Atalay1999:219). Batı kültüründe "sirius" diye bilinen "büyük köpek takımıyıldızı"nda yer alan "köpek-yıldız"ına "kırmızı köpek" denmesi de bu bağlamda

anlamlıdır. Gökten kurt değil de, önce köpeğin inmesi, bir dişi kurtla çiftleşmesi ayrıca dikkate değer bir husustur.

Namujila Türklerin atalarından bazı klanların köpeğe taptıklarını, köpeği Göksel Kral (Tian-wang 天王) kabilesinin hayvan atası, yani totemi olarak gördüklerini, metnin de bir köpek ülkesine işaret ettiğini ifade eder (Namujila2010:105). Yukarıdaki metinde iki Türk kabilesinin köpekten türemesi buna örnek gösterilebilir. Ancak bu durum bütün Türk kabileleri için genelleştirilemez. Metne göre, gökten iki köpek indiği zaman, yerde zaten Türk kabileleri yaşamaktaydı. Köpekler köyden kaçırılmış Türk kızının birlikteliğinden, Türklerin iki özel kabilesi türemiştir. Ayrıca, söz konusu raporda anlatılan efsane sadece Türklere mahsus değildir, efsanenin Qitan, Moğol, Mançu gibi başka kavimlerle ilgili varyantları da bulunmaktadır. 13. yüzyılda Mönkü Han'ı ziyaret eden Ermenistan kralı Hetum yolculuğu sırasında “köpek ülkesi” ile ilgili bir efsane kaydetmiştir.

“Qidan (Tatayik)ların bulunduğu yerde bir ülke vardır. Orada kadınlar insan biçimli olup akıllıdır, ama erkeklerin tümü köpek biçimindedirler, bilinçsizdirler. İriyarı, hem de tüylüdürler. Köpekler insanların kendi topraklarına girmelerine müsaade etmezler. Onlar avcılıkla uğraşırlar. Onlar ve kadınlar avcılıkla geçinirler. Köpekler kadınlarla çiftleşirler. Doğan erkek çocuklar köpek biçimli, kız çocuklar insan biçimli olurlar.” (Namujila 2009: 219; Namujila 2010:111; Roux 2000: 321).

13. yüzyılda Moğolistan'a giden seyyah John Plano Carpin seyahatnamesinde köpek ülkesiyle ilgili şöyle bir efsaneyi kaydetmiştir:

“Moğol fetih ordusu Samoyedlerin topraklarına ulaştıktan sonra da ilerlemeye devam etmiş, denize yakın bir yere vardıklarında, orada garip insanlara rastlamış. ...Bu kişiler her bakımdan insan biçimine sahip imiş, ama ayakları sığır ayaklarına benziyormuş. Üstelik insan kafasına sahip olmalarına rağmen, yüzleri köpeğe benziyormuş. Konuşurlarken, ilk iki kelimeyi insanlar gibi konuşuyor, üçüncü kelimeye gelince köpekler gibi havlıyorlarmış. Onlar sohbet sırasında bu şekilde havlıyorlarmış, ama sonunda yine baştaki konuya dönüyorlarmış. Dolayısıyla, onların ne hakkında konuştuklarını anlamak yine de mümkünmüş.” (Namujila 2009: 212; Namujila 2010:106; Roux 2000:320).

Plano Carpin'in seyahatnamesinde kaydedilen diğer bir efsane de şu şekildedir:

“Moğol ordusu seferden dönüşünde büyük bir çölden geçerken çok ilginç bir kabileye rastlamış. Orada doğan kadınlar insan gibi dış görünüşe sahipmiş. Ama erkekler köpek biçimindeymiş. Tatarlar (Moğollar) burada mola verdikleri zaman pek çok köpek nehrin öteki kıyısına toplanmışlar. Kışın sert soğukunda, köpekler suya girmişler, sonra hemen sudan çıkıp yerde yuvarlanmışlar. Böylece toz toprak suyla birlikte onların üzerinde donmuş. Bunu bir kaç kez yapınca, vücutları kalın bir kat buzla kaplanmış. O zaman köpekler şiddetli bir biçimde saldırıya geçerek Tatarlarla savaşmışlar. Tatarlar onlara ok atmışlarsa da, atılan oklar sanki bir taşa isabet etmiş gibi, sekerek geri gelmiş. Tatarların diğer silahları da hiçbir şekilde onlara zarar verememiş. Halbuki köpekler Tatarların üzerine saldırıp onları ısırılmışlar, yaralamışlar, pek çok kişiyi ısırarak öldürmüşler. Onlar bu şekilde Tatarları ülkelerinden atmışlar. Bu olaydan dolayı, Tatarlar arasında 'Babasını veya kardeşini köpek ısırması' atasözü bugüne kadar söylene gelmiş. Tatarlar esir aldıkları kadınları kendi ülkelerine götürmüşler, kadınlar onların ülkelerinde ölene kadar kalmışlar.” (Namujila 2009: 217-218; Roux 2000: 320-321)

“Qitan Ülkesi Hakkında Kayıtlar” (<契丹国志)da da “köpek ülkesi”yle ilgili şöyle bir efsane kaydedilmiştir:

“Qitan (Kitan)ların kuzeydoğusu Merkitlere kadar uzanır. Bunlar kılıklı insanlar olup, kumaşı elbise olarak örtünürler, ata eyersiz binerler, büyük yay ve uzun ok kullanırlar, iyi atıcılardır. İnsana rastladıklarında hemen öldürüp etlerini çiğ çiğ yerler, dolayısıyla Qitan gibi ülkeler onlardan korkarlar. Beş Qitan atlısı bir Merkit'e rastladığı zaman, hemen kaçarlar. Bu ülkenin üç tarafında Şivey (Shiwei)ler vardır. Birisine Şivey, diğerine Sarı Şivey,

ötekisine Yabani Şivey derler. Onların topraklarında bakır, demir, altın, gümüş çok bulunur. Adamları sanatta beceriklidirler. Bakır, demir aletleri güzeldir, yünlü dokumada ustadırlar. Bölgeleri çok soğuktur, atları işediklerinde sidiği yere düşünceye kadar buz tutar. Daha kuzeyinde köpek ülkesi vardır. İnsanlarının vücudu insana, başları köpeğe benzer, uzun tüyleri vardır, elbise giymezler, vahşiler, havlayarak konuşurlar. Kadınlarının hepsi insandır. Çince konuşabilirler. Erkekleri köpek olarak doğarlar, kadınları insan olarak doğarlar, kendi aralarında evlenirler, mağaralarda otururlar, yiyecekleri çiğ olarak yerler, kadınları pişirerek yerler. O ülkeye giden Çinliler olmuş. Kadınları bunlara acımış ve onların kaçarak dönmelerini sağlamışlar. Bunun için onlara ondan fazla çubuk vererek gittiği her 10 li (=500 metre) mesafede yere bir çubuk bırakmalarını öğretmişler. Köpek koca takip etmiş, yolda aile eşyasını görüp dönmek zorunda kalınca, takip edememiş.” (Namuji 2009: 213; Namuji 2010:107).

Yuan Hanedanlığı dönemine ait “Yabancı Ülkeler Hakkında Kayıtlar” da köpek ülkesiyle ilgili bir efsane bulunmaktadır:

“Bu ülke Nüzhenlerin kuzeyindedir. Az güneş gören, karanlık bir yerdir. Orada gök ile yer birleşir, karışıktır. Kadınları insan gibidirler, elbise giyerler, konuşabilirler. Erkekleri köpektir, konuşamazlar, sesleri köpek havlaması gibidir, elbise giymezler, çiğ et yerler. Kadınları pişmiş et yerler. Liao ülkesinden bir tüccar o ülkeye gitmiş. Köpek onu görünce dönmeye izin vermemiş. Onun karısı 10’den fazla çubuk vererek: ‘Sen birkaç li mesafede bir, yere bir çubuk bırak, köpek çubuğu görünce ağzıyla ısırarak eve getirecektir, sen de kurtulursun’ demiş. Çünkü köpekler aile eşyalarını sever ve korurlarmış.” (Namuji 2009: 214; Namuji 2010:108).

Bu efsanelere göre, Kuzey Asya’da Çinlilerin Gou-guo 狗国 “köpek ülkesi” diye adlandırdıkları bir yer bulunmaktadır. Oğuz destanında bahsedilen “İt-barak”, Manas destanında geçen “it ili” bunlardan olmalıdır (İnan 1987: 117, 151). Aslında bunlar köpeği totem edinen kabileler ve onların yaşadıkları bir yerdir. Totem inanç sisteminde insanların totem hayvanlarını soyun atası saydıklarından onlara saygı göstermeleri, onların adlarını kullanmaları, postlarını üzerine geçirip onlar gibi davranmaları gayet normal durumdur.

Türklerde köpek kültürünü yansıtan efsaneler de vardır. Bir Sarı Uygur efsanesine göre: “Eskiden, çok zengin bir aile varmış. Evde sığır ve koyunlar dolmuş taşmış ama, hiç erkek çocuk olmamış, yalnız bir kız varmış. Bir gün bir beyaz köpek gelmiş. Köpek sürekli bu kızla birlikte sığır ve koyunları güdermiş. Sonra, kız beyaz köpeğin tek başına hayvanları güdebildiğini fark edince, onunla evlenmeye karar vermiş. Erkek çocuk olmadığı için, ailesi bu kız için çadır dikmiş. Kız köpektan çocuklar doğurup beslemiş. Çocuklar soyadını hep dedelerinin soyadından almışlar. Bu kızın çocukları Sarı Uygurlardır, onun için köpek Sarı Uygurların ecdatlarıdır.”(Zhong 2001:438). Bir Kırgız efsanesinde şöyle denir: “Eskiden bir prenses kırk cariyesi ile birlikte geziye çıkmış. Bu sırada ülkesi bir başka ülkenin saldırısına uğramış. Düşman acımasızca katliam yapmış, ülke tahrip edilmiş. Prenses kırk cariyesiyle evine dönmüş, etrafa bakmış ki, kimse yok, sadece bir kırmızı köpek kalmış. Bu köpek onlarla birlikte olmak istemiş. Kızlar da kabul etmişler. Sonra bu küçük yerde nüfus çoğalmış.” (Namuji 2009: 211; Namuji 2010:105-106; Man 1997:89). Karakalpaklar arasında “Şımbay Kalesi” adıyla bilinen efsanede köpek bereket kaynağı, insanlara kut veren, uğur getiren bir hayvandır (Fedakar 2008:375-379). Dede Korkut Hikayelerinde de köpek bozkurt gibi kılavuzluk rolünde karşımıza çıkar. Tatar efsanelerinde yer-su ruhlarını simgeleyen Su Anası’nın köpeklerden korkması da, köpeğin ilahi kökenine işaret etmektedir (Atnur 2009:4). Hakas kahramanlık anlatılarında da kahramanlara atlarından daha fazla yardımcı olan altın tüylü ak köpektan bahsedilir (Davletov 2006:4). Kazakların “Sur İt” masalında erkekleri köpek suratlı, kadınları güzel olan bir halktan bahsedilir (Yılmaz 2007: 24).

Halk inançlarında da köpek kültürüyle ilgili önemli örnekler bulunmaktadır. Caferoğlu’nun Theophylactus’a dayanarak verdiği bir habere göre, köpek eski proto-

Bulgarlardan bir kısmında mukaddes ilah olarak görülmekte, köpeğe kurban sunma ve yemin törenlerinde köpek kesme geleneği bulunmaktadır (Caferoğlu 1961:1). Bu tür köpek kurbanı geleneğinin Kuman, Macar ve Vuhuanlar arasında bulunduğunu Jean-Paul-Roux da belirtmiştir (Roux 2002:253). Bu gelenek Sarı Uygurlarda 1950’li yılların sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Sarı Uygurların ba ge jia 八个家 “8 aile” olarak adlandırılan bir kabilesi köpeği ecdatları olarak görmekte ve ecdatlara kurban olarak köpeği sunmaktadırlar(Zhong Jingwen 2001: 438). Tatarlar kendilerinin kırmızı bir köpek ile bir prensin bileşmesinden türediklerine inanırlar (Kalafat 2013: 263). Gagauz Türkleri arasında derlenen bir efsaneye göre, Osmanlı Türkleri köpek-atadan türemiştir (Uçkun 2009: 1073-1088)³. Kırgızlarda köpek insanları koruyan, hatta ölüyü hayata döndüren bir hayvandır (Türker 2005:2157-2158). Avşarlarda it kafası nazarlık olarak kullanılır (Kalafat 2013: 262), Nahçıvan’da sabahaleyin karşısına it çıkan kimse o günün uğurlu geçeceğine inanır (Kalafat 2013: 262).

Kırgızlar “kumayık” adlı köpeğin bir kuş yumurtasından, “barak” adlı köpeğin de “kerkes” adlı bir kuşun yumurtasından çıktığına inanırlar. Bu örnek köpeğin kuş ve gök ile olan ilişkisini yansıtmaktadır. Yusuf Has Hacıp de “Kutadgu Bilig” adlı eserinde köpeğin gökle ilişkisine şöyle işaret etmiştir:

Kanı ol otun it bu dünya bulup,

Yaşıl köke söndi kara kuş münüp.

“Bu dünyayı bulan ve kartala binerek,

Mavi göğe çıkan o küstah köpek nerede.” (Hacib 2008:802).

Bu mısralarda “kartala binerek” “mavi göğe çıkan” köpekten bahsedilmektedir. Batı astronomisindeki “sirius”, yani büyük köpek takım yıldızı, Çin astronomisindeki gou-xing “狗星” (köpek yıldızı) “tian-lang-xing “天狼星” (bozkurt yıldızı) [<http://en.wikipedia.org/wiki/Sirius>; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sirius> (19. 04. 2012)], Uygurlardaki "böre yultuz" (Tursun 2001:8) terimleri de köpeğin gökle ilişkisini yansıtmaktadır. Burada kurtla köpeğin birbirinin yerine geçmesi ilginçtir. Roux bu konuda şöyle der: "Köpekler ve kurtlar, yani köpekgiller sık sık birbirleriyle karıştırıldığı ya da aralarında ayırım yapılmasına karşı çıkıldığı için yalnız Altay halklarının kutsal hayvanbiliminde ve kozmogoniyle ilgili mitlerde değil, doğrudan doğruya Altay halklarının dinlerinde de önemli bir yeri vardır" (Roux 2000: 323). Yani kurt köpek cinsinden bir hayvan olduğundan Türk mitolojisinde sık sık birbiriyle karıştırılmaktadır.

Köpek kültü sadece Türk, Moğol ve Tunguslarda değil, diğer kültürlerde de bulunmaktadır (Roux 2000: 320). Çin’in güney bölgelerinde yaşayan bazı kavimlerde de köpek kabilenin atası olarak görülür (İnan 1987:217-218; Ögel 2003:565). Eski İran’da köpekler fedakar ve vefalı bir hayvan olarak kutsanmış, köpeği incitmek ve ona kötü davranmak günah sayılmıştır. Çünkü köpeklerin öteki dünyada ruhları koruduğuna inanılır (Yıldırım 2008:611). Eski Mısır ve Lidya krallığında da köpek kurbanı söz konusudur.

SONUÇ:

1. Eski Türklerde kurt / bozkurt kültürünün yanı sıra köpek kültürünün de bulunduğu anlaşılmaktadır.
2. Çin tarih kayıtlarında proto-Türk, Hun, Moğol Tungus gibi Asya’nın kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yaşayan hayvancı göçebe kavimleri ifade etmek için kullanılan “quan-rong 犬戎” adındaki “quan 犬” karakteri köpek anlamına gelmektedir ki, bu Çinlilerin söz

³ Gagauz Türklerinden derlenen "Aziz Konstantin ile İlgili Bir Efsane" adlı anlatmaya göre, Osmanlılar köpek ata ile Bizanslı bir anadan türemişlerdir. Bu anlatmada politik, ideolojik ve psikolojik nedenlerin etkili olduğu ortadadır. Ancak yine de bu durum eski Türklerdeki hayvan ata mitinin Gaguz Türklerinin kollektif belleğinde hâlâ korunduğunu gösterir.

konusu kavimlere karşı küçümseyici tavrını yansıtmakla birlikte, onlardaki köpek kültürünü, diğer bir ifadeyle köpek totemini yansıtır.

3. Çin tarih kayıtlarında yine Asya'nın kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yaşayan hayvancı ve göçebe kavimleri ifade etmek için “di 翟 /狄” etnonimi kullanılmıştır ki, bunun Türkçe “it” sözcüğünün Çincedeki transkripsiyonu olduğu ve bunun Türklerdeki köpek kültürüne bağlanabileceği iddia edilmektedir. Bu durumda “di 翟 /狄” sözcüğünün “Tur”, “Tura”, “Türk”, “İdil (< İtil < Til) ve “İt” sözcüklerinden hangisinin Çince söyleniş biçimi olduğu tartışılmalıdır.

4. Gerek “quan-rong”, gerekse “di 翟 /狄” Türklerin de içinde bulunduğu çeşitli kavimlerin ortak adıdır. Dolayısıyla bunlara yansıyan köpek kültürü Türklerle de ilgilidir.

5. Mit, efsane ve masallarda anlatılan köpek biçimli insanlar köpeği totem edinen insanlardır. Totem inanç sisteminde insanların totem hayvanlarını soyun atası saydıklarından onlara saygı göstermeleri, onların adlarını kullanmaları, postlarını üzerine geçirip onlar gibi davranmaları gayet normal durumdur.

6. Köpek kültürü pek çok kültürde görülen bir olgudur. Dolayısıyla bu olgunun Türklerde bulunması da gayet doğaldır.

KAYNAKLAR:

- Almas, Turgun, **Uygurlar**, Selenge Yayınları, İstanbul-2010
- Atnur, Gülhan, “Abdullah Tukay’ın Şiirlerinde Efsane ve Masal Unsurları”, **bilig**, Güz / 2009, Sayı 51.
- Baykara, Tuncer, **Türk, Türklük ve TÜRKLER**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2006.
- Baytur, Enver - Heyrinisa Sıdık, **Şincañdiki Milletlerniñ Tarixi**, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1999.
- Caferoğlu, Ahmet, “Türk Onomastiğinde ‘Köpek’ Kültü”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETN**, 1961.
-, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Çoruhlu, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Davletov, Timur B., **Huban Arıg Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara, 2006.
- Eliade, Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.
-, **Kutsal ve Dindışı**, Gece Yayınları, Ankara, 1991.
- Ercilasun, Ahmet Bican, “İstemi (Sır Temir) Kağan”, **Türk Kültürü**, 2008/1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, ss. 76-109
- Fedakar, Pınar Dönmez, **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Basılmamış Doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-2008.
- Gülensoy, Tuncer, **Altan Topçı** (Moğol Tarihi), Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2008.
- , **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Hacib, Yusuf Has, **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2008.
- İbn Battuta (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancı), **İbn Battuta Seyahatnamesi 1**, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- İnan, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara, 1987.
- İslam Ansiklopedisi**, 12/2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.
- Jean, Chevalier – Alain Cheerrant, **Dictionnaire des Symboles**, c. 2, Seghers, Paris, 1969-1973.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 2004.

Kalafat, Yaşar, “Barak Baba ve Hayvan Ata Miti”, **Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Editör: Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara / 2013, s. 261 - 269

Lin Gan (editör), **Tujue yu Huihe Lishi Lunwen Xuanji (1919-1981)** “Türk ve Uygur Tarihi Hakkındaki İlmi Makalelerden Seçmeler” (2 Cilt), Zhonghua Shuju Chubanshe, Pekin, 1987

Liu Yi-tang, **Tu Hui Yanjiu** (Türk-Uygur Üzerine Araştırmalar), Jing-shi Shu ju Yayını, Ulusal Chengchi Üniversitesi Kitap Serisi, No. 406428, Tayvan, Taipei.

Man Duhu, “İlahi Köpek”, **Zhongguo A Er Tai Yuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi** (Çin’deki Altay Dil Sistemindeki Milletlerin Efsaneleri), Milletler Neşriyatı, Pekin, 1997.

Minzu Cidian (Millet Luğiti), Editör: Chen Yongling, Shanghai Cishu Chubanshe (Şangay Sözlük Neşriyatı), 1987.

Namujila, **Lang Tuteng** (Kurt Totemi), Minzu Chubanshe (Milletler Neşriyatı), Pekin, 2009.

....., **Zhongguo A er tai yu xi zhu minzu shenhua bijiao yanjiu** (Çindeki Altay Dil Ailesine Mensup Milletlerin Efsaneleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma), Xuexi Chubanshe, Beijing, 2010.

Onat, Ayşe - Dr. Sema Orsoy, Dr. Konuralp Ercilasun, **Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.

Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, 1. Cilt, 4. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Rásonyi, László - İmre Baski, **ONOMASTICON TURCICUM** (Turkic Personal Names), Indiana University Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, Indiana, 2007

Roux, Jean-paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

-----, **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Sakaoğlu, Saim, “Konya Ağzında ‘Köpek’e Dair Bazı Sözler”, **Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Editör: Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara / 2013, s. 405 -409

Schimmel, Annemarie, **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Şçerbak, Aleksandır M. “Arslan Kelimesinin Etimolojisine Dair Bazı Mülâhazalar”, **Hasan Eren Armağanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Xiandai Hanyu Cidian, Shangwu Yinshu Guan Chubanshe, Pekin, 1986.

Togan, A. Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihi’ne Giriş**, 3. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981

Tryjarski E. dog in the Türkic area: an ethnolinguistic study, in: CAJ, vol. 23, 1979, p. 297-319.

Tursun, İmin, **Noruzname**, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümçi, 2001

Türker, Ferah, “Kırgız Türklerinde Köpek Kültü”, **1. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, -Bildiriler**, Cilt V, editörler: Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Gürer Gülsevin.

Türkmen, Fikret, “Türk Destanlarında ve Halk Hikayelerinde Şahıslara, Kabilelere ve Yerlere Ad Verilmesi Adet ve İnançlar”, **V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri** (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, C.II, Ankara 2004, s. 2985-2991.

Uçkun, Rabia, “Gagauz Halk Kültüründe İstabul’un Fethine Dair Bir Anlatma ve Düşündürdükleri”, **7. Uluslar arası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler-1**, Atatürk Kültür Merkezi, 2009, s. 1073 - 1088

Yegorova, Ludmila İ, **Saha Kùltüründe Kurt Kùltü**, Çeviren: A. Alper Altınkaynak, Karadeniz Dergi Yayınları, Ankara, 2013

Yıldırım, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.

Yılmaz, Mehmet, “Türk Destan ve Masallarında İt Başlı Halk”, **Erciyes** Aylık Fikir Ve Sanat Dergisi, Sayı: 357, Kayseri, Eylül, 2007.

Zhong Jingwen, **Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng** (STUDIES OF THE YUGUR ETHNIC GROU IN CHINA), Milletler Neşriyatı, Pekin, 2001.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Sirius>; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sirius> (19. 04. 2012)

“Türklerde Köpek Kùltü Var Mıydı?”, Yalım Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı, Editörler: Hatice Şirin User- Bülent Gül, *Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2013, s. 335-344.